

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ

УДК 101+130.1+168.522+122/129

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2024.1.6>**Агаманюк Зоя Миколаївна**

доктор філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності
ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська 26, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0001-7299-409X

Музиченко Ганна В'ячеславівна

доктор політичних наук, професор,
професор кафедри політичних наук і права
ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська 26, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0002-7890-9615

КАТЕГОРИЧНИЙ ІМПЕРАТИВ СВОБОДИ У ФІЛОСОФІЇ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

*У статті розглядається свобода, яка для Г. Сковороди виявилася категоричним імперативом, тим, заради чого він не зрадив своїх принципів, не піддався спокусам, не дав світу його «впіймати». Проблема свободи не лише посідає чільне місце в українській історико-філософській думці, а й є важливим питанням для української нації загалом. Крізь усю історію українського народу червоною ниткою проходить проблема свободи. **Мета статті** – здійснити дослідження імперативу свободи у філософського-богословських трактатах Григорія Сковороди. Людина стає духовно вільною, коли займається тим, що любить і до чого має здібності. Гармонійність людини і улюбленої справи, дарує їй особисту свободу. І в цій простоті полягає унікальність і геніальність формули щастя й свободи Григорія Сковороди. Одним із центральних мотивів його філософствування є те, що найбільш важливим, глибоким у людини є її емоційно-вольове начало – «серце». Із серця випливає все: і думка, і устремління, і почуття. Вся моральність людини повинна теж бути звернена на «серце». Звідси і вимога: «пізнай себе», «поглянь у себе».*

Методи дослідження: історико-філософський, порівняльний метод та культурологічний підхід.

Результати дослідження. Свобода людини досягається через пізнання та усвідомлення свого духовного начала, морально-етичних засад, таланту та здібностей і їх практичного втілення в житті. Концепція самопізнання філософа мала метою розкриття невидимої природи, вбачаючи в цьому умову досягнення свободи через вільне прийняття власної ролі в світі. Для особистості володіння свободою – це моральний імператив, критерій розвитку індивіда і суспільства загалом. Свобода у філософа – це найвищий дар і благо людини, притаманні їй за самою природою. Наявність чи відсутність її є головним показником життя людини чи суспільства. Несвобода неминуче веде до несправедливості, панування антилюдських цінностей, зла, аморальності та розладу самого суспільства. Свобода – це головна мета, до якої мають прагнути люди, вона є головною мірою в житті.

Ключові слова: свобода, особистість, свобода особистості, категоричний імператив, філософія Г. Сковороди, «споріднена праця», цінності, суспільство.

Вступ. Одна з найактуальніших філософських проблем, яка набула великого соціального і політичного звучання в історії суспільства, – це проблема свободи. Проблема свободи у філософії розглядається, як правило, стосовно людини і її поведінки. У історії філософії свобода традиційно розглядається в співвідношенні з необхідністю. Її роль в житті людини, суспільства, соціуму надзвичайно велика. Із розвитком людини, цивілізації виявляються все нові і нові грані свободи, змінюється і співвідношення цих граней. Причому на кожному етапі розвитку цивілізації на перший план виходить певний аспект свободи. Фундаментальність свободи зумовила той факт, що протягом багатьох століть розвитку духовної культури проблемі свободи присвячені твори найбільш великих мислителів [2, с. 192].

Особистість, яка володіє свободою – це історичний, соціальний і моральний імператив, критерій розвитку індивіда та суспільства в цілому. Обмеження свободи індивіда, жорстка регламентація її свідомості і поведінки, зведення людини до простого «інструменту» в соціальних і технологічних системах завдає шкоди як особистості, так і суспільству. Врешті саме завдяки свободі особистості суспільство набуває здатності не просто пристосовуватися до наявних природних і соціальних обставин навколишньої дійсності, але і перетворювати їх відповідно до своїх цілей. Конкретним матеріальним носієм свободи, її суб'єктом завжди є особа, а відповідно і ті спільності, в які вона включена, – нації, соціальні групи, класи.

Мета статті – здійснити дослідження імперативу свободи у філософського-богословських трактатах Григорія Сковороди.

Методи дослідження. Історико-філософський метод надав можливість у ретроспективі проаналізувати ідеї свободи у творчій спадщині Г. С. Сковороди, дозволив розглянути витoki феномена свободи та її еволюцію у суспільному житті людини; за допомогою порівняльного методу зіставлялися свобода як соціально-філософська категорія, свобода як цінність суспільного буття, свобода як фактор соціокультурних трансформацій; культурологічний підхід використовувався з метою виявлення залежності розвитку уявлень про свободу від рівня загальної культури суспільства.

Методологічним підґрунтям дослідження є ідеї, концепції, вчення, викладені в роботах українських та зарубіжних учених. Ми звертаємо увагу, що в історії філософської думки традиційно існують різні підходи до визначення свободи, шляхів і засобів її досягнення. Так, наприклад, для більшості представників античної філософії – Сократа, Діогена, Епікура і Сенеки – свобода є змістом і метою людського існування. Для представників середньовічної схоластики – Ансельма Кентерберійського, Альберта Великого і Фоми Аквінського – свобода розуму і вчинків можливі тільки в межах церковних догматів, за межами ж їхня свобода являє собою ересь, тяжкий гріх. Значний внесок у розвиток даної категорії зробили Бенедикт Спіноза, Жан-Жак Руссо, Вольтер, Карл Маркс, Фрідріх Енгельс, Артур Шопенгауер, Фрідріх Ніцше, Жан-Поль Сартр, Карл Ясперс, Микола Бердяєв, Володимир Соловйов, Григорій Сковорода, Пантелеймон Куліш і багато інших філософів і мислителів. Як бачимо, підходів до поняття «свобода» дійсно багато, і це ще раз доводить, що свобода надзвичайно складний, багатоаспектний феномен.

Виклад основного матеріалу. Ми спробували провести соціально-філософське дослідження свободи як фактора соціокультурних трансформацій сучасного українського суспільства. Ми вважаємо, що свобода являє собою міру самореалізації людини, міру втілення глибинних потенцій людини відповідно до її устремлень, бажань, її ціннісних орієнтацій. У цьому розумінні вільною можна вважати ту людину, яка найбільш повно і адекватно реалізувала себе у відповідності зі своїми прагненнями та цінностями, і, навпаки, не вільний той, хто не зміг в силу тих чи інших причин, перепон, обмежень самореалізуватися так, як він уявляє собі гідним, корисним і необхідним. Оскільки свідомо самореалізація людини, її самотворення соціуму є однією із фундаментальних основ людини, остільки і однією з вирішальних умов цього самотворення є свобода. Свобода і виступає як вічний рух людини до втілення самої себе.

При визначенні модифікацій свободи – свободу диференціюють на внутрішню і зовнішню. Внутрішня свобода – це свобода, що виявляється у внутрішньому духовному світі людини,

в духовному процесі її життя. Зовнішня свобода – це реалізація і прояв моментів свободи в зовнішньо-буттєвому існуванні людини, в її матеріально– і соціально-предметній, культурно-символічній заглибленості. Свобода людини тісно пов'язана з її духовністю [3, с. 11]. Саме в різних аспектах духовності людини, можна побачити, виявити основні компоненти феномена свободи і його значення для людини.

Вирішення проблеми свободи і необхідності з точки зору філософії, співвідношення даних понять у діяльності і поведінці особи мають величезне практичне значення для оцінки вчинків людей. Якщо особистість не має умов для вільних дій, не є зрілою для прийняття самостійних рішень, а керується тільки потребами і зовнішніми вимогами оточуючого середовища, від неї важко очікувати відповідальності за свою поведінку [3, с. 11].

В ХХІ столітті перед сучасною людиною багато вимог та викликів. Вона підпорядковується як фізіологічним, так і соціальним законам суспільства, у якому безпосередньо перебуває, його правилам та нормам. З усіх боків вона оточується певними загальноприйнятими нормами поведінки, традиційними діями і ритуалами. А також важливим аспектом є врахування економічної необхідності. У суспільстві свобода особи обмежується інтересами суспільства. Однак бажання й інтереси людини не завжди збігаються з інтересами суспільства. У даному разі особистість під впливом законів суспільства змушують до вчинків, що не порушують інтересів суспільства [3, с. 12].

При збігу інтересів особистості і суспільства у стані свободи поняття «свобода» слід доповнити ідеєю врегулювання діяльності людей. Важливою складовою частиною діяльності (моральної) – є свобода індивіда, можливість власного, морального самовизначення та самоутвердження. Якщо ж вона не має такої можливості, то про яку моральність може вестись розмова? Про ту, яка насамперед слугує механізмом для регуляції людських відносин. Людина пізнає все безпосередньо на практиці, здобуває практичний досвід для того, щоб не залежати від когось чи від чогось. Щоб її світ не залежав від рабства речей та явищ. Вона повинна самостійно обрати свій особистий шлях. Свобода – це передусім воля людини діяти згідно своїх інтересів, йти шляхом до намічених цілей, спираючись на той практичний досвід, який вона здобула раніше [4, с. 200–201].

Ступінь свободи особистості можна, на наш погляд, розглядати як критерій прогресу людства. На різних етапах історичного розвитку людства можливості для реалізації свободи особистості були неоднаковими. По мірі розвитку суспільства, з кожною новою епохою відкриваються нові можливості зростання ступеня свободи особи. Тому на сьогоднішній день одним із основних критеріїв суспільного прогресу залишається рівень гуманізації суспільства, становище в ньому особистості – рівень її економічної, політичної, соціальної і духовної свободи. Кожна суспільна формація чи цивілізація прогресивні настільки, наскільки вони розширюють коло прав і свобод особистості, створюють умови для її самореалізації. Однак не слід забувати, що свобода лише тоді може бути критерієм суспільного прогресу, коли її зростання відбувається в розумних межах. Коли цими межами на будь-якому етапі розвитку суспільства є відповідальність особистості перед суспільством і вона виходить за ці межі, у суспільстві неминуче починається анархія, що поняттю «свобода» аж ніяк не відповідає [2, с. 200].

Прагнення до свободи є генетичною сутністю всього живого, сутнісним принципом самозбереження індивідуальності, народу й утвердження їх у бутті. Невичерпне джерело і зміст свободи людини і народу відчувається тоді, коли її втрачають. Відсутність свободи викликає непоборне бажання її досягнути. Свобода не дається людині від народження й не дарується – її здобувають в боротьбі і процесі духовного розвитку та загартування. Тому сутність свободи – це постійна боротьба за неї [2, с. 200].

Проблема свободи не лише посідає чільне місце в українській історико-філософській думці, а й є важливим питанням для української нації загалом. Крізь усю історію українського народу червоною ниткою проходить проблема свободи, що виражається в національному пісенному фольклорі, історичних піснях, думках тощо. Оскільки філософське осмислення будь-якого періоду української філософії має важливе значення для розуміння становлення сучасної

історико-філософської думки та духовної культури українського народу, важливим є відродження та використання тих особливо перспективних для майбутнього морально-етичних аспектів моментів у філософії Г. Сковороди. У зв'язку з цим, науковий інтерес нашого дослідження складає аналіз основних антропологічних проблем у філософії Г. Сковороди, серед яких особливе місце посідає проблема свободи [2, с. 200].

Великий український філософ Григорій Сковорода, якого справедливо називають українським Сократом, своїм життєвим прикладом зумів показати важливість духовного на протиположність нікчемності матеріального, мирського, залишаючи місце для свободи. Виокремлення теми свободи у філософії Г. Сковороди та її дослідження є важливим для української нації, що пройшла тернистий шлях перш, ніж її здобути.

У філософському вченні Сковороди етичні ідеї, зібрані подібно нектару з різних джерел – творів античних мислителів, вчень засновників християнства і середньовічних теологів, учених Нового часу, фольклору та протонародної мудрості, – отримали своєрідне обґрунтування. Значення цих рішень полягає не стільки в принциповій новизні, скільки в цілісності, що дозволяє будувати реальне життя у всій його повноті, органічно поєднувати метафізику, гносеологію і етику зі здоровим глуздом, істину – з красою і добром. Завдяки поєднанню неспокою духу з моральною охайністю, Григорій Савич Сковорода сучасніше, ближче до ідеалу універсальної людини, здатного гідно долати критичні ситуації, ніж багато хто з нас [2, с. 185]. Постає Сковорода та його погляди на феномен свободи привертають до себе увагу тому, що живучи в умовах кріпаччини, будучи очевидцем соціального гніту, Сковорода постав поведирем українського народу та спонукав до духовного відродження нації, пробуджуючи її до боротьби за волю. Для того, щоб відродити націю, слід відновити її духовність, зміцнити моральний дух народу. Таке завдання постало перед Сковородою.

Літературна творчість Г. Сковороди припадає на період загострення соціальних суперечностей. Сваюля поміщиків по відношенню до кріпаків призвела до різноманітних повстань з боку селянства та козаків. Лівобережна Україна того часу перебувала в неспокої. За таких історичних обставин жив і творив Г. Сковорода. Можливо, саме це стало поштовхом до внутрішньої, часом незрозумілої непокори, бажання мандрівного філософа-поета будь-якою ціною залишитися вільним як духовно, так і фізично. Усвідомлюючи всю небезпеку поневолення суспільними структурами, Сковорода нехтував можливостями, які дарували йому ті ж структури. Заради власної свободи філософ відмовився від спокуси залишитися при дворі імператриці, зробити блискучу кар'єру в Києво-Могилянській Академії чи досягнути високих рангів прийнявши чернечий сан. Можливо, саме цих спокус зовнішньої природи й намагався уникнути Сковорода, «утікаючи» від світу. Адже багато сучасників мислителя стали заручниками соціальних структур того часу й «мимоволі були прикладом того, як розум, таланти, енергію видатних представників України використано для зміцнення абсолютизму російських царів, що зрештою сприяло поневоленню України» [5, с. 70]. Вагомість творчості Сковороди полягає у тому, що великий мислитель намагався власним прикладом показати важливість сповідання вічних істин в житті людини. Проповіданням власної філософської доктрини та веденням відповідного способу життя, філософ виказував шлях порятунку українського народу від деморалізації та денационалізації. У своїх творах філософ проголошував любов до свободи, до рідного краю, висловлював незгоду з соціальним гнітом [2, с. 186].

Зі щастям, мудрістю, цілісністю та волею тісно пов'язана й ідея «сродності» Г. Сковороди, яка є однією з основних його філософських тем: «Сродність», пояснює Сковорода, – це закарбована в кожному серці галузка Божого промислу, тобто не що інше, як «вроджена Божа воля і його таємний закон, котрому підлягає все твориво». Тож мудрим чоловіком є той, хто збагнув спорідненість між своєю душею та тією справою, до якої вона прагне» [8, с. 690].

Людина стає духовно вільною, коли займається тим, що любить і до чого має здібності. Гармонійність людини і справи, якою вона займається, дарують їй особисту свободу». І в цій простоті полягає унікальність й геніальність формули щастя й свободи Григорія Сковороди [2, с. 186].

Варто зауважити, що кількість праць, присвячених проблемі свободи у філософській спадщині Г. Сковороди, не є чисельною. Життя і творчість мандрівного філософа-поета досліджували М. Попович, А. Пашук, Д. Чижевський, В. Шаян та ін. Дослідник Д. Чижевський у праці «Філософія Г. С. Сковороди» [11, с. 2] досліджував засади етичного вчення, гносеології та антропології Г. Сковороди.

Своєрідну систему філософсько-поетичного світосприйняття розробив Григорій Сковорода. Біографія Г. Сковороди відома дуже докладно. Творчість Сковороди сприймається нелегко. Мова його не звичайна, це – мова символів. Саме через світ символів він прагне осмислення реальних життєвих проблем, розкриття гармонізації відносин людини, світу і Бога. Біблія, міфологія, фольклор є основною опорою його пошуків. Іншими словами, філософія Сковороди набуває вигляду християнського містицизму як специфічного типу філософствування [2, с. 184].

Г. Сковорода «шанував свободу як найвищу цінність ... людського життя, ... тлумачив свободу як характерний для мудрого чоловіка душевний спокій ..., а також як глибинний сенс християнської релігії» [10, с. 668-669]. Він наголошував: «Духовна людина вільна... Не заважають їй ні гори, ні ріки, ні моря, ні пустелі. Передбачає віддалене, прозирає приховане, заглядає в минуле, проникає в майбутнє» [9, с. 165]. І якщо «с поняттям о свободі с самого начала связывалась идея принадлежности к своему коллективу, к своему роду, племени, к своей народности – словом, к своим» по народженню (звідси етимологічний зв'язок лексем «свій» і «свобода») [11 с. 165], то християнин стає своїм – вільним – для всього Всесвіту.

Звернення до філософських творів Г. Сковороди допомагає зрозуміти філософію гідності, що запорукою вільного існування людини. Ідею існування людини втілює філософ-поет і продемонстрував на власному життєвому прикладі, відстоюючи власну творчу індивідуальність, свободу, не піддаючись спокусам світу. Свобода людського духу є невичерпним джерелом істинної мудрості вічних цінностей, самовдосконалення людини через призму пізнання істини. І вона не можлива без набуття знань, усвідомлення осягненого на тлі пізнання. За Сковородою, потреби людини мають бути скромніші й розумні, щоб краще було їй пізнати саму себе й оточуючий світ: «Вмій малим ти вдовольнятися. За великим не женися, Сіті кинута на лови, їх ти вельми бережися». «Я кажу вам, що не треба у розкошах жити, На таких, кажу, повсюди розпинають сіті. Триста впало у неволю з пристрасті в цім часі, Шістсот плачуть у хворобах – дуже були ласі. ...Хто подячний бува Богу, з малим може жити, Невдоволеного світом цілим не наситиш. Лиш подячна душа ще омине ті сіті, Замість неї потраплять в сіті ці неситі» [1, с. 134]. Слушною є думка Г. Сковороди про те, що свобода потрібна як у сфері духовних цінностей, так і в праці і творчості, які пов'язані зі здібностями, їх «сродністю».

Нам імпонує його постулат, що свобода людини – не вседозволеність, не свавілля, а вмотивоване прийняття рішення як результату невичерпної мудрості Божественних істин – добра, правди і любові. Шлях до свободи людини лежить через пізнання Бога-закону в самому собі («мікрокосм»), у всесвіті («макрокосм») і в Біблії (світ «символічний»). Сьогодні в суспільстві панує безправ'я, деморалізація, а тому в ньому й досі не викорінилися насильство, нерівність людей, а отже, відсутня свобода. Соціальна значущість свободи у творчості Сковороди номінується поняттям «всеобщей должности», що має прояв у вигляді індивідуального «спорідненої праці». Відчуваємо відгомін творчості Сковороди щодо повної втрати свободи особистістю і народом: людина і народ позбавлені деякою мірою політичної, економічної й духовної свободи. Тож наше суспільство переживає «неспорідненість», не відповідає принципам Бога-закону. Але якщо основою суспільства є «спорідненість», то в ньому панує порядок [1, с. 244]. Суспільство прагне реалізувати ідеали суспільної свободи, прав націй, особи за рахунок колосальних людських жертв. Наразі проявляється ментальність українського народу: боротьба за незалежність, свободу держави – боротьба людини за свою свободу і народу. Для Г. Сковороди також найважливішим була боротьба з бездуховністю людини і відстоювання свободи. Для нас мислитель особливо важливий і актуальний тим, що своїми філософськими поглядами гармонійно поєднав принципи гуманізму, концепцію самореалізації людини в праці як покликання

і щастя з етнічною домінантою української культури – козацького етосу. Водночас Сковорода закликає звернутися до Біблії у пошуку істини. Вважаємо, що сьогодні це конче не обхідно. Адже, вивчаючи Біблію, індивід має можливість усвідомити себе створеним Богом як індивідуальне творіння, що знаходить свободу в єдності з трансцендентним Богом, де індивід стає незалежним від світу. Отже, феномен свободи людини і народу – найважливіший вияв сутності існування суспільства й розкриття духовності людини [1, с. 244].

Вагомим моментом є врахування свободоловства мандрівного філософа та сприйняття свободи – «вольності» як скарбу, подарованого людині. Аналізуючи біографічні дані життя Г. Сковорода, зауважуємо, що у нього була відсутня схильність до осідлості. Поет часто мандрував і хоча такий кочівний спосіб життя можна пов'язати з певними матеріальними труднощами мислителя, все ж можна припустити про внутрішньо-психологічне небажання сковувати себе якимись узами. Філософ навіть відмовлявся приймати чернечий сан, розуміючи, що це призведе до втрати найціннішого, що в нього є – свободи. Дослідник М. Скринник виводить поняття свободи у Сковорода з його вчення про дві людські натури: видимої – тварну і невидимої – божественну й справжню. Єством внутрішньої природи людини є Бог. У своїх вчинках людина керується або внутрішнім покликом серця, або орієнтується на видиму природу. Авторка зазначає: «джерело свободи – Бог, який перебуває в людині як її внутрішня невидима натура» [7, с. 67]. Дослідниця доходить важливого висновку, що необхідною умовою для здійснення свободи людини є наявність критичного мислення, здатність побороти в собі властиву для людини орієнтацію на тілесну, видиму природу. Понад те, важливим моментом у досягненні свободи стає самопізнання людини, яке ґрунтується на ідеї «сродності». Важливо збагнути, чим любиш займатися і до чого маєш природні нахили. «Свобода як утеча від чужого, нав'язаного іншими, невідповідного власній натурі має піднятися до рівня утвердження своєї власної натури, своєї зрідненості, віднайдені шляхом пізнання самої себе» [6, с. 69]. Темі свободи Г. Сковорода присвятив окремий вірш, який так і називається «De libertate» («Про свободу»). З перших рядків невеличкого восьмирядкового вірша стає зрозумілим, якого значення надавав філософ-поет свободі, адже вона цінніша за золото: «Что то за волность? Добро в ней какое? Инны говорят, будто золотое. Ах, не златое, если сравнить злато, Против волности еще одно блато» [6, с. 129]. Ідеєю цього твору є утвердження свободи людини як найвищої суспільної цінності. За жанром ця поезія належить до громадянської лірики, оскільки в ній поет пов'язує волю з боротьбою за національне і соціальне визволення трудящих.

Одним із центральних мотивів його філософствування є те, що найбільш важливим, глибоким у людини є її емоційно-вольове начало – «серце». Із серця випливає все: і думка, і устремління, і почуття. Вся моральність людини повинна теж бути звернена на «серце». Звідси і вимога: «пізнай себе», «поглянь у себе» [1, с. 248].

Саме одним із перших основоположних принципів його філософствування є концепція «двох натур». Сковорода стверджує, що весь світ, все існуюче має дві натури: зовнішню, видиму, і внутрішню, невидиму. Концепцію двонатурності світу Сковорода повторює неодноразово. Так, у тракті «Вступні двері до християнської добродетельності» він пише: «Весь світ складається з двох натур: одна видима, друга – невидима. Видима натура зветься твар, а невидима – Бог». Тут же Сковорода продовжує думку про нерозривну єдність, цілісність цих двох натур, однак підкреслюючи, що невидима натура (Бог) має первинність по відношенню до видимої (матеріальної) натури. Бог – у всьому матеріальному, у нашій площі, у кожному із нас, він вічний. «Ця невидима натура, чи Бог, усю твар прозирає й утримує, скрізь завжди був, є і буде. Наприклад, тіло людське видно, але прозирливого й утримуючого його розуму не видно» [6, с. 43].

Стверджуючи первинність внутрішнього, невидимого, божественного, духовного світу, Сковорода водночас наголошував на безконечності, вічності зовнішнього, видимого, матеріального світу – все «то переходить, то народжується, то зникає...», однієї речі загибель народжує твар іншу». Але у Сковорода не тільки антитетичний підхід до аналізу матерії, видимого світу, і для другої, невидимої натури – Бога властива антитетичність. З одного боку, Бог тотожний

природі, усьому буттю: «...в дереві є правдивим деревом, у траві – травною, у музиці – музикою, в будинку – будинком, в тілі нашім земнім новим є тілом і осередком, або головою його. Він усякий є в усьому». «З другого боку – світ безмежно далекий від Бога, який є «джерело», «сонце» світу [6, с. 51].

Поряд з теорією «двох натур» Г. Сковорода розробляє теорію «трьох світів». Разом вони і повинні були дати відповідь на питання: «світ – що ти є?» Згідно з цією теорією Г. Сковорода ділив усю дійсність, що оточує на три гармонійно взаємопов'язані світи: макрокосм, мікркосм і символічний світ, або Біблія, кожен з яких складається з обох натур, як видимої, так і невидимої. В найбільш закінченому вигляді концепція «трьох світів» викладена в діалозі «Потоп зміїний». Як бачимо, і третій світ у Сковороди базується на антитезах видимої і невидимої «натури». Це дослідження феномену свободи у філософській спадщині Григорія Сковороди, звісно, не претендує на всеохопність і має перспективу для подальшого й глибшого вивчення в цьому напрямку [1, с. 248].

Свобода людини досягається через пізнання та усвідомлення свого духовного начала, морально-етичних засад, таланту та здібностей і їх практичного втілення в житті. Свобода у філософа – це найвищий дар і благо людини, притаманні їй за самою природою. Наявність чи відсутність її є головним показником життя людини чи суспільства. Несвобода неминуче веде до несправедливості, панування антилюдських цінностей, зла, аморальності та розладу самого суспільства. Свобода – це головна мета до якої мають прагнути люди, вона є головною мірою в житті.

Висновки. У результаті дослідження імперативу свободи у філософсько-богословських трактатах Г. Сковороди встановлено, що поняття свободи в національному контексті зводиться у своїй більшості значень до особистої духовної свободи людини. Проте, суспільний і політичний її виміри виявляються у концепції «спорідненої» праці: людина набуває індивідуальної свободи через прагнення волі під керівництвом розуму до пізнання та через усвідомлений вибір діяльності. З'ясовано, що свобода, в розумінні філософа, передбачає можливість вибору способу діяльності, соціального статусу й соціальних функцій, дій, вчинків, поведінки, загалом своєї долі. Наявність покликання від природи аж ніяк не значить передвизначеність і детермінацію життя людини. Таким чином, концепція самопізнання філософа мала метою розкриття невидимої природи, вбачаючи в цьому умову досягнення свободи через вільне прийняття власної ролі в світі. Для особистості володіння свободою – це моральний імператив, критерій розвитку індивіда і суспільства загалом. Сприйняття людиною свободи можна поділити на конкретні рівні, а саме: особистісний, міжособистісний, інституційний, політичний, що дозволяє нам розглядати особливості цього процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Атаманюк З. М. Свобода як фактор соціокультурних трансформацій сучасного українського суспільства : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 316 с.
2. Атаманюк З. М. Цінність свободи як духовно-суспільного феномену (український контекст). *Методологія та технологія сучасного філософського пізнання: Кол. монографія* [Текст] наук.редакт. Борінштейн Є.Р. Одеса: ПНПУ імені К.Д.Ушинського, 2016. С. 184–211.
3. Атаманюк З. М. Свобода та несвобода в сучасному українському суспільстві. *Наукове пізнання: методологія та технологія*. 2016. № 2 (37). С. 9–13.
4. Бачинін В. А. Морально-правова філософія. Харків : Консум, 2000. 208 с.
5. Іваньо І. В. Філософія і стиль мислення Григорія Сковороди. Київ : Наукова думка, 1983. 151 с.
6. Сковорода Г. С. Літературні твори. Київ : Наукова думка, 1972. 432 с.
7. Скринник М. Наративні практики української ідентичності: Доба Романтизму: монографія. Львів : Каменярь, 2007. 367 с.
8. Спадщина Григорія Сковороди і сучасність: матеріали читань до 200-річчя з дня смерті Г. С. Сковороди, 21–22 грудня 1994р. Львів : Світ, 1996. 190 с.
9. Стадниченко В. Наш перворозум Григорій Сковорода на портреті і в житті. Київ : Спалах, 2004. 178 с.

10. Ушкалов Л. В. Григорій Сковорода: семінарії. Харків : Майдан, 2004. 776 с.
11. Чижевський Д. І. Філософія Г. С. Сковороди. Харків : Прапор, 2004. 272 с.

REFERENCES

1. Atamanyuk Z. M. (2020) Svoboda yak faktor sotsiokul'turnykh transformatsiy suchasnoho ukrayins'koho suspil'stva : monohrafiya [Svoboda as a factor of socio -cultural transformations of modern Ukrainian society: monograph.]. Odesa : Vydavnychyy dim «Hel'vetyka». 316 s. [in Ukrainian].
2. Atamanyuk Z. M. Tsinnist' svobody yak dukhovno-suspil'noho fenomenu (ukrayins'kyi kontekst) [The value of freedom as a spiritual and social phenomenon (Ukrainian context)]. Metodolohiya ta tekhnolohiya suchasnoho filosof's'koho piznannya: Kol.monohrafiya [Tekst] nauk. redakt. Borinshteyn YE.R. Odesa: PNPУ imeni K.D.Ushyn's'koho, 2016. S. 184–211 [in Ukrainian].
3. Atamanyuk Z. M. Svoboda ta nesvoboda v suchasnomu ukrayins'komu suspil'stvi [Freedom and Laness in modern Ukrainian society]. Naukove piznannya: metodolohiya ta tekhnolohiya. 2016. № 2 (37). S. 9–13 [in Ukrainian].
4. Bachynin V. A. Moral'no-pravova filosofiya [Moral and legal philosophy]. Kharkiv : Konsum, 2000. 208 s. [in Ukrainian].
5. Ivan'o I. V. Filosofiya i styl' myslennya Hryhoriya Skovorody [Philosophy and style of thinking of Gregory Skovoroda]. Kyiv : Naukova dumka, 1983. 151 s. [in Ukrainian].
6. Skovoroda H. S. Literaturni tvory [Literary works]. Kyiv : Naukova dumka, 1972. 432 s. [in Ukrainian].
7. Skrynnyk M. Naratyvni praktyky ukrayins'koyi identychnosti: Doba Romantyzmu [Narrative Practice of Ukrainian Identity: Age of Romanticism]: monohrafiya. L'viv : Kamenyar, 2007. 367 s. [in Ukrainian].
8. Spadshchyna Hryhoriya Skovorody i suchasnist': materialy chytan' do 200-ricchya z dnya smerti H. S. Skovorody [Heritage of Grigory Skovoroda and Modernity: Reading Materials to the 200th Anniversary of the Death of GS Skovoroda], 21–22 hrudnya 1994 r. L'viv : Svit, 1996. 190 s. [in Ukrainian].
9. Stadnychenko V. Nash pervorozum Hryhoriy Skovoroda na portreti i v zhytti [Our original Grigory Skovoroda in portrait and in life]. Kyiv : Spalakh, 2004. 178 s. [in Ukrainian].
10. Ushkalov L. V. Hryhoriy Skovoroda: seminariy [Grigory Skovoroda: Seminary]. Kharkiv : Maydan, 2004. 776 s. [in Ukrainian].
11. Chyzhevs'kyi D. I. Filosofiya H. S. Skovorody [Philosophy GS Skovoroda]. Kharkiv : Prapor, 2004. 272 s. [in Ukrainian].

Atamaniuk Zoia Mykolaivna

Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Philosophy, Sociology
and Management of Socio-Cultural Activities
South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky
26, Staroportofrankivska str., Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0001-7299-409X

Muzychenko Ganna Viacheslavivna

Doctor of Political Science, Professor,
Professor at the Department of Political Science and Law
South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky
26, Staroportofrankivska str., Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0002-7890-9615

THE CATEGORICAL IMPERATIVE OF FREEDOM IN THE GRYGORY SKOVORODA'S PHILOSOPHY

Relevance of research. *The article examines freedom as a categorical imperative for G. Skovoroda, for the sake of which he did not betray his principles, did not succumb to temptations, did not let the world "catch" him. The problem of freedom not only occupies a prominent place in Ukrainian historical and philosophical thought, but is also an important issue for the Ukrainian nation as a whole. The problem of freedom runs through the entire history of the Ukrainian people and their struggle for sovereignty and independence. The purpose of the article is to carry out a study of the imperative of freedom in the philosophical and theological treatises of Grygory Skovoroda. A person becomes spiritually free when he does what he loves and what he is capable of. The harmony of a person and his work of love gives him personal freedom. And in this simplicity lies the uniqueness and genius of G. Skovoroda's formula of happiness and freedom. One of the central motives of his philosophizing is that the most important and advanced in a person is his emotional and volitional beginning – "heart".*

From the heart comes everything: thought, aspirations, and feelings. All human morality should also be turned to the "heart". Hence the requirement: "Get know yourself", "Look in yourself".

Research methods: *historical-philosophical, comparative method and cultural approach.*

Research results. *Personal freedom is grasped through the knowledge and awareness of his spiritual beginning, moral and ethical principles, talent and abilities and their practical implementation in life. The philosopher's concept of self-knowledge had the purpose of revealing an invisible nature, seeing the condition of achieving freedom through the free adoption of one's own role in the world. For the person the possession of freedom is a moral imperative, a criterion for the development of the individual and society as a whole. The freedom for G. Skovoroda is the highest gift and benefit of man inherent in nature. Its presence or absence is the main indicator of a person's or society's life. Unfreedom inevitably leads to injustice, the domination of anti-human values, evil, immorality and the disorder of society itself. Freedom is the main goal that people should strive for, it is the main measure and value in life.*

Key words: *freedom, freedom of personality, personality, categorical imperative, philosophy of G. Skovoroda, «related work», values, society.*